

A magyarországi délszlávok és az első világháború

A történelmi Magyarország területén élő nemzetiségek irredentizmusa közül Jászi Oszkár a délszlávokét tartotta a legveszélyesebbnek, mert végül is az elvezetett az első világháborúhoz és a Monarchia összeomlásához. Paradox módon a jeles tudós ezt sem tartotta megoldhatatlan problémának, mert szerinte „...a délszláv helyzet fő vonásai lehetővé tették volna, hogy a délszláv népek feltartóztathatatlan nemzeti egységtörekvése a Monarchiára nézve kedvező útra terelődjön, azaz a nemzeti integrációt ne Belgrád, hanem Zágráb vagy Szarajevó teremtsen meg... A délszláv irredenta valamilyen módon csakugyan elkerülhetetlen szociológiai szükségszerűség volt, de megvalósulásának folyamata és feltételei nagymértékben függtek a vele szemben folytatott politikától.”¹

A délszláv egységtörekvések folyamata lényegében – az olasz vagy német egység megvalósulásához hasonlóan – mindinkább elkerülhetetlen tömeglélektani szükségszerűséggé vált. A nagyhatalmak ugyan – pillanatnyi vagy hosszabb távú érdekeiknek megfelelően – siettetni vagy gyorsítani tudták ezt a folyamatot, feltartóztatni azonban igazából nem. 1912–1913-ra az első, illetve a második Balkán-háború idejére a délszláv világnak két erős központja alakult ki: az egyik a dualista Magyarország társországnak, a horvát királyságnak a fővárosában, Zágrábban, a másik Belgrádban, a független szerb királyság központjában. Már csak a megfelelő történelmi körülményeken múltott, hogy a mindkét pólusban létező, de egyes vonásaiban jelentősen eltérő változat közül melyik valósul meg. A helyzetet bonyolította, hogy az első világháború előtt (s alatt) a délszlávok hat különböző állam, s ezeken belül számtalan tartomány területén szétszórva éltek, több helyütt mesterségesen elkülönítve. „A Monarchiában élő horvátok és szlovének a maguk római katolikus hitével a nyugat-római kultúra szellemében nevelkedtek, a latin ábécé betűit használták, Bécs és Budapest természetes vérkeringésébe tartoztak, és hosszú ideig másnak és magasabb rendűnek érezték magukat a bizánci kultúra délnyugati nyúlványát alkotó, az ortodox görögkeleti vallást követő és cirill ábécét használó szerb rokonaiknál... Ugyanakkor ez a szerb kisebbség is bizalmatlan volt a horvát-szlovén többség iránt, amelyet Bécs és Budapest vazallusának tartott.”²

1914. június 28-án Gavriilo Princip szerb diák megöli Ferenc Ferdinánd trónörököszt és feleségét. A közös osztrák-magyar minisztertanács július 19-én egyhangú határozatot

¹Jászi Oszkár: A Habsburg-Monarchia felbomlása. Bp. 1982. Gondolat K. 502. l.

²Jászi Oszkár i. m. 505–506. l.

hoz a Szerbiához küldendő ultimátumról. Az ultimátumra Nikola Pašić szerb miniszterelnök válaszul július 25-én, általában elfogadja, de ahhoz nem járul hozzá, hogy a Monarchia szervei nyomozást folytassanak Szerbiában a trónörökös meggyilkolása ügyében. Erre I. Ferenc József császár elrendeli a mozgósítást az Osztrák-Magyar Monarchiában, majd július 28-án a belgrádi követ átadja Szerbiának a hadüzenetet. A mozgósítás elrendelésével a magyar kormány számára is lehetővé vált a kivételes hatalom igénybevétele az 1912. évi LXII. törvénycikk 1. §-a alapján. Tömeges letartóztatásokat eszközölt, elsősorban a szerb nemzetiségű, főként a Délvidéken élő lakosság körében. Sokakat kitelepített, s az eljárások során több helyen atrocitások történtek. A kivételes intézkedések hatálya Horvátországra is kiterjedt, ahol elsősorban a szerb lakosság ellen alkalmazták.

A trónörökös pár meggyilkolása után három-négy héttel megkezdték a katonai felvonulást Szerbia ellen, három hadsereg gyülekezett támadóharcra a déli végeken. A 2. hadsereg a Szerémségben, az 5. a Szávától délre, az alsó Drina mentén, a 6. pedig a szerb és a montenegrói határon. A Bánságban a temesvári VII. hadtest vonult fel. Július 31-én Oroszország hadüzenete miatt a Monarchiában elrendelték az általános mozgósítást. A szerb hadszíntér ekkor egyszeriben a háttérbe szorult, mert a döntő leszámolást a francia, illetve az orosz csatatereken tervezték. Így menet közben megváltoztak azok a feladatok, melyeket kezdetben a Szerbia ellen fölvonult csapatoknak szántak. Támadó hadjárat helyett egyelőre védekezésre kellett szorítkozniuk, s feladatuk elsősorban a szerb és montenegrói erők betörésének megakadályozása lett. A békében elkészített tervek szerint a 2. hadsereg itt nem lett volna szükség, s mihamarabb az orosz hadszíntérre kellett volna kerülnie, a galíciái Sztaniszlau környékére. A vasúti szállítási nehézségek miatt azonban a 2. hadsereg a Szerémségben gyülekezett. A balkáni hadszíntér főparancsnoka Potiorek tábornagy volt. A hadsereg főparancsnokság megengedte, hogy a 2. hadsereg tüntető hadműveletekkel kösse le az ellenség figyelmét, míg nem szállítják el. „Az erőviszonyokat mérlegelve, láthatjuk, hogy gyors és döntő győzelemre nem számíthatott az osztrák-magyar hadvezetőség, mert *Potiorek* tábornagy tíz hadosztállyal szemben a szerbek 11 gyalog- és két lovashadosztályt állítottak, *Montenegro* nélkül is. Ezenfelül a szerb erők már augusztus 10-én, az osztrák-magyar erők pedig csak 12-én, sőt a 6. hadsereg csapatai csak 20-a körül érték el a hadműveleti készültséget... Ennek ellenére *Potiorek* tábornagy gyors eredményt akart... ezért a leghatásosabb irányban, a Drinán át, és Valjevo felé, alig járható sziklás területeken, támadó hadműveleteket rendelt el. Nem várt a 6. hadsereg, az 5. hadseregnek már augusztus 12-én előnyomulási parancsot adott. A 2. hadsereg csapatai sem állhattak most már tétlen. Az úgynevezett 'tüntetés' folyamán – melyben a budapesti IV. hadtest színmagyar csapatainak jutott az oroszlátnérsz – *Sabáctól* délre igen véres harcokba keveredtek... Közben a szerb főparancsnokság felismerte *Potiorek* tábornagy szándékát, és az egész szerb haderőt ellentámadásra rendelte. Fellángoltak a néhány heti megszakítással 1914. augusztus 12-től november 15-ig tartó *Drina-* és *Sabác-*környéki harcok. Ezek után december közepéig a *Kolubara* folyó, majd *Arandjelovac* mellett

irtózatosan kimerítő, véres szerb ellentámadásokkal tarkított ütközetek következtek. Az első háborús év a szerb főváros diadalmas elfoglalása után (Belgrádot december 2-án vették be az osztrák-magyar csapatok), siralmas visszavonulással fejeződött be.”³

Szerbiában a véres ütközeteket túlnyomórészt magyar csapatok vívták, amelyekkel szemben a szerbek hősiességgel kitartással harcoltak. Ennek következtében a csaknem négy hónapig tartó küzdelem mindkét fél részéről óriási áldozatokat követelt. Az osztrák-magyar csapatok vesztesége 28 000 halott, 122 000 sebesült és 76 000 fogoly, a szerbeké pedig 23 000 halott, 91 000 sebesült és 19 000 fogoly volt. December végén a harcok átmenetileg lezárultak, a kimerült ellenfelek 1915 szeptemberéig a határok mentén néztek egymással farkasszemet.

Ausztria-Magyarország szerb lakosságának helyzetében már a háború első hónapjaiban döntő fordulat következett be: „a hozzájuk való viszony és viszonyuk az államhoz alapvetően megváltozott. A szerb...nemzeti-nemzetiségi kérdés tulajdonképpen a háború függvényévé vált, a háború kimenetelétől függött... már a háború elején megfogalmazta a szerb kormány, illetve annak feje, Pašić Szerbiának a délszlávok egyesítésére irányuló hadicélját, amelynek középpontjába a szerbek egyesítését állította, beleértve Bosznia-Hercegovina és magyarországi déli szerb lakta területek csatlakozását. Bár az antant mint hadicélt ezt sem hagyta jóvá, Bosznia-Hercegovina, illetve Magyarország és Horvátország szerb lakossága együttértett Szerbiával és helyeselte az egyesítést. A háború utáni ellenséges bánásmód voltaképpen szintén összhangba került ezzel a fordulattal és megerősítette azt... Összefoglalva: *az elválási tendencia vált uralkodóvá, érvényesülése pedig a háború kimenetelétől függött.*”⁴ (Kiem. tőlem – B. J.)

A Szerbia ellen 1914 augusztusában indított háború első heteiben Nikola Pašić, a minisztertanács elnöke, egyben külügyminiszter Miroslav Spalajkovičhoz, az 1913–1918 közötti években Szerbia oroszországi nagykövetéhez 1914. szeptember 8–21-én küldött levelében a következőképpen részletezte országa imént említett hadicéljait: „Amennyiben a háború úgy ér véget, ahogy azt mi szeretnénk, és Ausztria-Magyarország végérvényesen vereséget szenved, akkor igényeink a következő területekre és határookra terjednek ki: a Bánát azokkal a határokkal, amelyekben belül a szerbek a lakosság többségét képezik, keleten, Románia felé stratégiai határvonalal. Feltételezem, hogy e határvonalnak a Dunától keletre Orsova felett kell húzódnia, végig a Marosig, Lugost, Lippát és Aradot Romániának, Temesvárt pedig Szerbiának engedve át, majd tovább menne a határ a Maros mentén, a folyó tiszai torkolatáig, valamint a Tisza dunai torkolatáig, majd a Duna mentén addig az Orsovától északra fekvő pontig, ahol a határvonal kezdődik. Ez képezi a régi szerb Vajdaság nagyobb részét, a Duna felé eső határőrvidékkel. A Maros tiszai torkolatától a határnak úgy kell a Dunáig húzódnia, hogy Szabadka és Baja hozzánk tartozzon, majd egyenes vonalban Báron (Bár – község Mohácstól északra 8 kilométerre) keresztül a Rinya folyócska drávai torkolatáig (Barcs-

³Nyáry Iván: Szerbia kirobbantja a háborút. = A Magyar Katona. (Századunk legszebb magyar csatái.) Szerk. Ajtay Endre. Bp. 1944. 10. l.

⁴Galántai József: A Habsburg-Monarchia alkonya. Bp. 1985. Kossuth K. 313–314. l.

tól északnyugatra 10 kilométerre), tovább pedig a Dráva mentén a Mura torkolatáig, majd a Mura mentén Leibnitzig, és tovább a vízválasztóvonal mentén, magában foglalva Krajnát, le Isztriáig. Ez utóbbit meg lehetne osztani Olaszországgal, ha az haladéktalanul Ausztria-Magyarország ellen fordulna. Végül figyelmeztetem Önt, hogy Szerbiának szüksége van a Bánátra, a fent megjelölt stratégiai határokkal Románia felé, mert e határok nélkül nem tudja sikerrel védeni sem a Bánátot, sem pedig a fővárost, Belgrádot.”⁵

A háború kezdeti szakaszában Szerbia hadicéljait elsősorban a cári Oroszország támogatta, azonban nem olyan mértékben, ahogyan azt Pašić szeretne volna. Oroszország balkáni befolyásának kiterjesztése érdekében a vele szövetséges Szerbiát jelentősen meg akarta erősíteni, ezért azt szorgalmazta, hogy a szerbek és a horvátok egyesítése szerb fennhatóság alatt történjék. Jövőhagyta az új Szerbia határai észak felé való kiterjesztésének szándékát, Bosznia-Hercegovina, Dalmácia, valamint Észak-Albánia bekebelezését, az egész Bánátra és Szlovéniára való igényt azonban nem támogatta. A cári kormány – a szerbhez hasonlóan – nem tartott megfelelőnek egy délszláv föderációt, s egyetértés volt abban is, hogy a Monarchia Isztria alatti tengerpartját kizárólagosan Szerbia kapja meg, abból Olaszországnak ne jusson. Ezekben a hónapokban Anglia és Franciaország nem méltatta különös figyelemre Szerbia területi igényeit, legfeljebb Bosznia-Hercegovina szerb elcsatolását tartották elképzelhetőnek. Ekkor még nem volt érdekük az Oroszország felé közeledő Szerbia megerősítése. Másrészt fontosabbnak vélték Olaszország eltántorítását a központi hatalmaktól, ez pedig a szlovén és horvát kérdés mellett Dalmácia és Isztria területét is érintette.

Három nappal azután, hogy 1914. december 2-án az osztrák-magyar csapatok elfoglalták a szerb fővárost, Belgrádot, Pašić új kormányt alakított, amely a vert helyzetben is ragaszkodott a délszláv egység megvalósításához. A kormány úgynevezett niši deklarációjában többek között kinyilatkozta: „... a Királyság kormánya legfőbb, s e sorsdöntő pillanatban egyetlen feladatának tekinti, hogy kezdettől fogva biztosítsa a valamennyi rabságban élő szerb, horvát és szlovén testvérünk felszabadításáért és egyesítéséért indult nagy háború sikeres befejezését. A fényes siker, amely ezt a harcot koronázza, bőségesen kárpótol majd minden, a mostani szerb nemzedékek által hozott véres áldozatért. E harcban a szerb nép számára nincs választási lehetőség, mert élet és halál között nem lehet választani.”⁶

Szerbia a háborús veszteségek szorongattatásaiban sem mondott le hadicéljairól, sőt ennek rendelte alá diplomáciáját és külföldi propagandáját. Az utóbbiban jelentős segítségére voltak a külföldön élő délszlávok is. Az USA-ban és Kanadában élő délszlávok 1915. március 11-én Chicagóban kiadott határozata többek között kimondta: „A szerbek, a horvátok és a szlovének egy nép, akik egy nyelvet beszélnek, s különböző elnevezések alatt az Osztrák-Magyar Monarchia délkeleti részének számos területén, valamint a Szerb Királyságban és Crna Gorában élnek. Közös nevük: délszlávok. Az

⁵Jugoszlávia 1918–1941. (Dokumentumok) Vál., sajtó alá rend. Saji Enikő. Szeged, 1989. Társadalomtudományi Kör 10. l.]

⁶U. o. 12. l.]

Osztrák-Magyar Monarchiában – ahol a német és a magyar faj uralkodik – a délszlávok könnyörtelen rabságban szenvednek. Nem rendelkezvén politikai jogokkal, gazdaságilag a legnagyobb mértékben kizsákmányolják, fejlődésükben akadályozzák, nemzeti jelleükben fenyegetik, szociális szempontból elnyomják őket. Ha fenn akarnak maradni és meg akarják őrizni nemzeti jellegüket, már nem tűrhetik tovább ezt a helyzetet. Az egyetlen segítséget az Ausztria-Magyarországtól való elszakadásban látják. Minden kapcsolatot meg kell vele szakítani. Létüket és haladásukat semmi más nem biztosíthatja, csak az, ha az összes délszláv terület Szerbiával közös államban egyesül. Teljes bizalommal fordulunk a hármass antant hatalmaihoz, amelyek e háborúban az elnyomott népek felszabadításáért harcolnak. Kérjük őket, hogy segítsenek megvalósítani igazságos törekvéseinket, melyeknek valóra váltása jelentősen hozzá fog járulni a rend megszilárdításához Dél-Kelet-Európában, szilárd alapokat teremtve a világbéke számára.”⁷ Az amerikai és kanadai délszlávok határozatához csak egy megjegyzés: a horvát nép társországi viszonyban jelentős autonómiát élvezett a Monarchiában és gazdaságilag fejlettebb körülmények között élt, mint a szerbek. (Az egységes délszláv elképzelések ellentmondásairól a későbbiekben még lesz szó.)

A Monarchia területéről emigrált délszlávok Jugoszláv Bizottság néven 1914 novemberében Firenzében (formálisan 1915. május 1-én Párizsban) külön szervezetet alakítottak. Vezetője Ante Trumbić, dalmáciai horvát politikus volt. A Jugoszláv Bizottság létrejötte után néhány nappal, május 6-án az Ausztria-Magyarországtól való elszakadást és egy föderatív délszláv állam létrehozását célzó memorandumot juttatott el Franciaország, Oroszország és Nagy-Britannia kormányaihoz. A dokumentumban először a Monarchiában élő szerbek helyzetét taglalja: „Több mint 100 000 személyt számúztak hazájukból, s néhány száz ezret elkergettek otthonaikból. A zágrábi szabort nem hívták össze, a szarajevóit feloszlatták... A képviselőket megfosztották mentelmi joguktól. Sokukat börtönbe zárták vagy internálták.” (A szerbhorvát koalíció szerb képviselőit a háború kitörésekor valóban letartóztatták, de Tisza István közbelépésére hamarosan szabadlábra helyezték őket.) A memorandum ezután a külföldön élő délszlávok tevékenységét mutatja be, majd kijelenti: „Az egész délszláv nép, a szerbek, a horvátok és a szlovének azt várják a háborútól, hogy minden népcsoport és minden délszláv terület egy független államban egyesüljön. Ez a bizakodás azokon az ünnepélyes kijelentéseken alapul, amelyeket oly gyakran ismételtek meg a hármass egyezmény (az antanthatalmak) képviselői, s amelyek a nemzetiségi elv védelmére és megvalósítására vonatkoznak.” A dokumentum a délszláv történelem vezérgondolataként emeli ki a „nemzeti és politikai egységet”, és felsorolja „a délszlávok nemzeti területét”, amely a következő országokat és vidékeket foglalja magában: „Szerbiát és Crna Gorát; Boszniát és Hercegovinát; Dalmáciát a szigetvilággal együtt; Horvátországot és Szlavóniát Rijekával (Fiume) és a Muraközszel; Magyarország déli részének Dráva menti területeit és a volt szerb vajdaságot, a Bácskát és a Bánátot; Isztriát a szigetekkel és Trieszttel; Krajnát és

⁷U. o. 13–14. l.

Goriziát; Dél-Karintiát és Dél-Stájerországot, Délnyugat-Magyarországot határmenti területeivel együtt... Ezek a területeken népünk kompakt tömegben él, nem keveredik más fajokkal. Vegyes lakosság a periférikus vidékeken található, amely jelenség vagy a szomszédos népekkel történő kapcsolatok során keletkezett, vagy az ellenséges politika hozta létre mesterséges úton, amelynek egyébként a terület nemzeti jellege szempontjából nincs különösebb jelentősége.”

A memorandum szerzői jól érzékelték, Szerbia számára is kulcskérdés, hogy Olaszország melyik hadviselő fél oldalán avatkozik be a háborúba. „Olaszország olyan osztrák-magyar területekre tart gazdasági és stratégiai igényt, amelyek népünk tulajdonát, sőt mi több, életének alapját képezik... Amennyiben Olaszország az Adria északi és keleti partvidékét követeli, tehát a mostani olasz határtól egészen Rijekáig terjedő területet, továbbá Dalmácia északi és középső részét, végül pedig a Kvarner dalmát szigettengert, akkor tudnia kell, hogy népünk sohasem egyezhet bele, hogy testéből létfontosságú részeket szakítsanak ki... Népünk mindenáron meg akarja menteni tengerpartját.”⁸

A Szerbia elleni újabb hadművelet magyar-osztrák, illetve most már német csapatokkal is kiegészítve 1915. október 5-én kezdődött meg. A Szerémség felől a 3. osztrák-magyar, tőle balra a Duna mentén a 11. német hadsereg támadt, s ez időben két bolgár hadsereg is felvonult Szerbia keleti határán Macedónia elfoglalására. A főparancsnokságot Mackensen német tábornagy vette át. A szerbek most is hősiességgel ellenálltak, azonban néhány hét alatt felőrültek. November végén már csak a csapatroncsaik menekültek fejevertelenül, lerongyoltan Crna Gorán és Albánián keresztül az Adriai-tenger partjához, ahol francia és olasz hajók 150 ezer embert szállítottak el. A többi elpusztult a véres harcokban, a járhatatlan hegyi utakon és a borzalmas hóviharakban. A megmaradt szerb csapatok úticélja Korfu szigete volt. A visszavonulás utolsó szakaszát kb. 120 ezer katona élte túl, a szerb hadseregnek tehát több mint a fele megsemmisült.

A katasztrófához az antant hadvezetése is hozzájárult, mert cserbenhagyta Szerbiát. „A szerbek az osztrák-magyar és német erők feltartóztatására utóvédeket hagytak vissza. Az volt a szándékuk, hogy zömükkel minél gyorsabban a gyengébb bolgár 2. hadseregbe vetik magukat és utat törnek Szaloniki felé. Ott ugyanis *Sarail* francia tábornok parancsnoksága alatt három francia és két angol hadosztály, összesen kb. 300 000 főnyi sereg szállott partra azzal a céllal, hogy a szerbeket megsejti. De ezek – bár csak a bolgár 2. hadsereg déli fele, kb. 3 gyalogdandár és egy lovashadosztály állott velük szemben – *Krivolakon* túl nem mertek előtörni.”⁹

Az osztrák-magyar hadsereg 1916 januárjában újabb támadást indított Crna Gora ellen, s hamarosan elfoglalta a fővárost, Cetinjét is. Nikola király kormányával együtt Franciaországba menekült. A szerb ellenállás letörése után a német csapatok elhagyták Szerbiát és Crna Gorát, s a két ország feletti ellenőrzést a monarchia csapatai vették át. 1916. január elsejével Szerbiának a Monarchia seregei által megszállt részén katonai

⁸U. o. 17–18., 21–23. l.

⁹Nyáry Iván i. m. 33. l.

főköormányzóságot hoztak létre. „Az osztrák-magyar főköormányzóság Ó-Szerbiának majdnem a felét magában foglalta (a többi a bolgárok tartották megszállva), 48 302 négyzetkilométerből 23 880-at. Ide tartoztak még olyan területek is, amelyeket Szerbia a bukaresti békében kapott: így a főköormányzóság összesen 30 830 négyzetkilométernyi területen helyezkedett el... A hadjárat idején a terület lakossága megritkult: sokan elmentek a hadsereggel, sokan pedig elmenekültek. A visszavándorlás karácsony táján indult meg. Az 1916. június 10–15. között tartott népszámlálás adatai szerint 1 373 511 szerb lakos élt itt... a főköormányzóság egyszerre töltötte be a korábbi szerb kormány és szakminisztériumainak feladatkörét. A vezérkari főnök a korábbi miniszterelnökhöz hasonló ügykörrel rendelkezett.”¹⁰

Az első világháború éveiben mindvégig fontos szerepet kaptak a Szerbiára vonatkozó magyar álláspontok mind a politikában, mind a gazdasági életben. A gazdasági körök elsősorban a maguk szempontjából szerették volna Szerbiát Magyarországra, illetve az egész Monarchia számára hasznosítani. A hadsereg-főparancsnokság egy a Monarchia körüli 25 kilométer széles határvédő sávot akart létesíteni, ahonnan a megbízhatatlan nemzetiségi lakosságot kitelepítenék, és rokkant katonáknak, illetve tiszteknek adnák a területet. Tisza István elvetette ezt a javaslatot. „A magyar felső rétegeknek a délszláv egységgel szembeni ellenséges magatartása még a világháború alatt is változatlan maradt, és ez segít megérteni Tisza István álláspontját, amelyet a hivatalos propaganda és a felületes külföldi megfigyelők gyakran félremagyaráznak. Amikor Tisza, a Monarchia nagybirokos érdekeinek legszilárdabb és legöntudatosabb védelmezője, megpróbálta elkerülni a háborút Szerbiával, nem békevágyból vagy politikai mérsékletből tette ezt. Tiszának nem voltak semmiféle pacifista megfontolásai... 'Mérsékletét' két alapvető megfontolás diktálta: vereség esetén vége lenne az egész Monarchiának; győzelem esetén viszont a balkáni délszláv területek anektálását követelnék mindazok a katonai és diplomáciai körök, amelyek tudták, hogy a délszláv néptörzsek egyesítése nélkül fennmaradna az irredenta veszély, és ugyanúgy mérgezné az egész Monarchia légkörét, mint azelőtt. Az annexió és az egyesítés viszont trializmust vagy föderalizmust jelentett volna, azaz a német-magyar hegemonia végét... Amikor a győztes központi hatalmak elfoglalták Szerbiát és Montenegrót (Crna Gora), és egyes vezető bécsi körök Conrad befolyására e területek végleges annexióját követelték, hogy ezzel a radikális lépéssel megoldják a délszláv kérdést, Tisza csökönyösen szembehelyezkedett ezzel a politikával. S eközben megint nem csak a szerb állammal szembeni igazságérzete intette mérsékletre, vagy az óvatosság a várható további nemzetközi bonyodalmak miatt, hanem annak világos felismerése, hogy a délszlávok egyesítése azonnal a Monarchia föderatív átszervezéséhez vezetne.”¹¹ Tisza ezért Szerbia területi megcsonkítását szorgalmazta, a rivális országok javára történő határkorrekciókkal, illetve a legyőzött állam

¹⁰Szabó Dániel: A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében. (1915–1918). Bp. 1976. Akad. K. 27–29. l.

¹¹Jászi Oszkár: A Habsburg-Monarchia felbomlása. Bp. 1982. Gondolat K. 508., 510–511. l.

feletti teljes gazdasági uralmat. Így érte volna el legfontosabb célját, Szerbia alapos meggyengítését.

Közben az antant igyekezett újjáéleszteni a balkáni frontot. 1916 tavaszára harcképessé tették az annak idején Korfu szigetére szállított szerb hadsereget, amelyet ekkorra kb. 150 ezer főre fejlesztettek. Ezt a sereget Szalonikibe szállították, ahonnan szeptemberben támadást indítottak a bolgár és német csapatok ellen. Több győztes csata után elfoglalták a korábban Szerbiához tartozó macedón területek egy részét.

Az osztrák-magyar csapatok által megszállt Szerbiában a főkormányzóság az első hónapokban főként a közrendet igyekezett biztosítani, ezért internálta a renitenskedő szerb lakosságot, majd fokozatosan kiépítette a közigazgatási, az iskolai, a közegészségügyi szervezetet. A terület ellátását a főkormányzóság áruraktára vette kézbe, polgári áruforgalmat nem engedélyeztek. A legfontosabb ipari üzemeket, bankokat kényszerigazgatással irányították. Igyekeztek minél jobban bevonni Szerbiát a Monarchia gazdasági életébe, a Magyar Földtani Intézet már 1916 első felében kutatóexpedíciót küld a helyszínre, ahol vasgálic-, gipsz-, magnezit-, króm-, réz-, vasérc-, pirit- és kőtelepeket találnak, a következő év nyarán pedig az újabb expedíció antimont, ólmot, ezüstöt, cinket, krómot, bauxitot, vasércet, barnaszénét és lignitet.

Az 1916-os esztendő második és az 1917-es első fele jelentős változásokat hoz a központi hatalmak hadihelyzetében, s ezen belül a Monarchiában. Románia csatlakozása az antanthoz és Erdély elleni támadása 1916. augusztus 27-én súlyos veszteségeket okozott, az orosz fronton pedig a cári Oroszország foglalt el a Bruszilov-offenzívával fontos területeket a Monarchiától. A nyugati fronton a németek csak nehezen tudták megállítani az angol és francia haderő támadását.

1917 közepére lezárult a központi hatalmak „győztes” korszaka, s már világosan látszott, hogy az antant kerekedett felül. A Monarchia vezetésében megtörtént a legfontosabb változás, az uralkodó I. Ferenc József 1916. november 21-én meghal, utódját, IV. Károlyt december 30-án megkoronázzák a budavári Mátyás-templomban. Az új uralkodó szívesen véget vetne már a háborúnak. Hiába változtatta meg azonban a Monarchia külügyi vezetését, s tette meg külügyminiszterré az azonnali békekötést szorgalmazó Ottokár Czernint, akinek törekvései kevés sikerrel jártak. A Monarchia ekkor már végérvényesen alárendelődött a német birodalomnak.

Szerbia megszállása alaposan lelohasztotta a szerb emigráns kormánykörök kedvét, hosszú hónapokig még a status quo visszaállításában sem reménykedhettek igazán, hiszen országuk megszűnt katonai tényezőnek lenni a háborúban. Az antanthatalmak számára ebben a helyzetben Olaszország, Görögország és Románia vált mind fontosabbá, ezek pedig természetesen azonnal benyújtották igényeiket is, jórészt Szerbia rovására. Hasonló volt a helyzet Bulgária különbékére készítésében is.

„A háború elhúzódása azonban javította a szerb hadicélok elérésének esélyeit. A francia vezető szerep biztosítása a balkáni hadszíntéren mind fontosabbá vált Franciaország számára, ugyanakkor nélkülözhető katonai ereje a franciáknak, nyugati lekötöttségeik miatt, alig volt. Ezért időszerűvé vált az elmenekült szerb hadsereg felfegyverzése

és ismételt csatasorba állítása a balkáni fronton, ez pedig jelentősen növelte a Szaloniki-be áttelepült emigráns szerb kormány politikai súlyát a franciák szemében. Ebbe az irányba hatott az is, hogy a forradalmasodó Oroszországtól a szerb polgári kormány mindinkább elfordult s Franciaországhoz közeledett. Franciaország pedig most már a Balkán és Kelet-Európa felé törekvő s egyre nagyobb étvágyat mutató Olaszországgal szemben is ellensúly kialakítására kényszerült. A szerb-olasz rivalizálásban tehát javultak Szerbia esélyei.”¹²

Az utóbbit közvetve erősítették a Monarchián belül történt politikai események is. 1917 májusában az uralkodó, IV. Károly összehívta a hosszabb ideje szünetelő Reichrat-ot, a birodalmi gyűlést. Ezen részt vettek Szlovénia, Isztria és Dalmácia szlovén, horvát és szerb képviselői is, akik 30-án megalakítják az ún. délszláv klubot. A tanácskozás elején deklarációt adnak ki, amelyben követelik a Monarchiában élő délszlávok egyesítését, valamint státuszuk kiegyenlítését minden más államelemmel a birodalom keretein belül. Ebben az időben ugyanis a Monarchiában élő horvátoknak és szlovéneknek még mindig előnyösebbnek tetszett a Monarchiában kialakítandó délszláv egység, mert tartottak tőle, hogy az azon kívülben Szerbia hegemoniára törne. „...a horvátok a Habsburgok leglojálisabb polgárainak szerepét játszották, ezredeik fáradhatatlanul küzdöttek a Monarchiáért még a világháborúban is, s a katolikus délszlávok többsége követte nagy nemzeti vezére, Jelačić bán hagyományát, aki Habsburg uralom alatt kívánta egyesíteni népét.”¹³

A horvát képviselők többsége a szábor nevében március 9-én feliratot intézett IV. Károlyhoz, melyben egyebek között ez áll: „Etnikai szempontból egységes, azonos vérből származó és egy nyelvet beszélő, demokratikus mivolta és demokratikus törekvései alapján is egységes népünk vallási és elnevezésbeli különbségekre való tekintet nélkül ápolta lelke mélyén az egyesülés iránti vágyat, mely nemzeti és kulturális vonzásával áthatotta népünk szívét, egészen az Adriai-tenger partjáig éppúgy, mint Bosznia-Hercegovina-szerte... Népünk egészséges ösztönével megérezte, hogy ez a vágya nemcsak a horvát nép és Horvát Királyság szabad fejlődésének lehet az alapja, hanem az államközösség és a Monarchia erősödésének is, s népünk széttagoaltságában mindig fájdalommal látta annak akadályát, hogy a nép minden ma még szunnyadó ereje felébredjen és a közös érdeket szolgálja... S ezért az egyesülés iránti vágy, melyet a szábor most kimond, teljességgel jogos... Mint a történelmi pillanatokban mindig, a horvát népet ma is, amikor kifejezi az egyesülés utáni vágyát s ahhoz való jogát, nem csak a saját gondja vezérli, hanem jövőszemlélete azzal a törekvéssel is bővült, hogy kívánságait az államközösség és az egész Monarchia érdekeivel összeegyeztesse... Száborunk arra kéri Őfelségét, hogy a jövőért folyó nehéz harcok napjaiban kegyeskedjék elfogadni egész népünk hűségének és hazafiúi buzgóságának eme megnyilvánulását.”¹⁴

¹²Galántai József i. m. 333–334. l.

¹³Jászi Oszkár i. m. 506. l.

¹⁴Jugoszlávia 1918–1941. i. m. 28–29. l.

Az ún. délszláv klubban tömörült képviselőket az is óvatosságra készítette, hogy Olaszország hadbalépése után annak igényei szlovén- és horvátlakta területekre is kiterjedtek. A klub május 30-i nyilatkozatát mindenekelőtt a szlovén polgárság tette magáévá. Horvátországban elsőként a Jogpárt, majd a szerbhorvát koalíció fogadta el a deklarációt. A magyarországi szerb polgárság politikai vezetői azonban visszautasították a szlovén és a horvát pártok felhívását, ugyanis Szerbiától várták a délszláv egység létrehozását.

A délszláv népek másik egyesülési formáját, a szerb centralista megoldást a Nikola Pašić vezette Radikális Párt szorgalmazta. Az emigráns „horvát polgári pártok zöme *föderalista alapon* állt és évszázados államiságuk történelmi jogára hivatkozva az egyesülés után sem kívánták elveszíteni államiságukat. Alkotmányos monarchiát és ezen belül *autonómiát* követeltek. Az egyesülést megelőző, illetve az azt szentesítő tárgyalások és megállapodások csupán elnapolták e két felfogásból logikusan következő nézeteltéréseket, konkrét megegyezésre e kérdésben nem került sor... E két egyesülési alternatíva közül a háború menetében beállott változások és az európai erőátcsoportosítások következtében a *szerb változatnak kedvezett a történelem.*”¹⁵

Az ún. délszláv klub – május végi nyilatkozata tanúsága szerint – még a Habsburg-birodalom keretén belül képzelte a délszlávok – szerbek, horvátok, szlovének – egy államban való egyesülését, vagyis egy centralista megoldásban gondolkodott. Pašićék viszont szerb vezetéssel akarták megvalósítani a délszlávok egyesítését. Amikor azonban az 1917-es februári oroszországi forradalom elsöpörte a cárizmust, Szerbia egyszeriben elvesztette legfontosabb külpolitikai támaszát. Másrészt Pašić attól is félt, hogy az emigráns horvát politikus, Ante Trumbić vezette londoni Jugoszláv Bizottság délszláv ügyekben döntő befolyást ér el a nyugati hatalmaknál. Ekkor még az Amerikai Egyesült Államok is félreérthetetlenül az európai status quo mellett foglalt állást, és nem gondolt a Monarchia felszámolására. Ebben a helyzetben kezdődtek meg a tárgyalások a Korfu szigetén tartózkodó, Nikola Pašić vezette szerb királyi kormány és Ante Trumbić között, aki a horvátokat képviselte. 1917. július 20-án írták aztán alá az ún. korfui egyezményt, amely először fogalmazta meg hivatalosan az összes délszlávnak a Monarchián kívüli egy államba való egyesítését. A nyilatkozat többek között kimondta:

„1. A délszlávok vagy jugoszlávok néven ismert szerbek, horvátok és szlovének állama egységes területtel és állampolgársággal rendelkező szabad és független királyság lesz. Alkotmányos, demokratikus és parlamentáris monarchia, élén a Karadjordje-dinasztiával.

2. Az állam neve a következő lesz: Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, az uralkodó címe pedig a 'szerbek, horvátok és szlovének királya' lesz.

3. Egy állami címere, egy állami zászlaja és egy koronája lesz. Ezek az állami jelképek a mostani jelképekből tevődnek majd össze.

¹⁵A. Sajti Enikő i. m. 13. l.

4. Az önálló nemzeti zászlók, tehát a szerb, a horvát és a szlovén zászló egyenjogúságot élveznek, kitűzésük és szabad használatuk minden alkalommal megengedett.

5. Mindhárom nép neve (helyesen: nyelve): a szerbeké, a horvátoké és a szlovéneké egyenjogúságot élvez a királyság egész területén, a közéletben és a hatóságok előtt, mindig, mindenik szabadon használhatja azokat.

6. Mindkét ábécé, a cirill és a latin is, szintén teljesen egyenjogúak, használatuk a királyság egész területén mindenki számára megengedett. Minden állami és önkormányzati hatóságnak kötelessége és joga is mind az egyik, mind a másik ábécét használni, alkalmazkodva az állampolgárok kívánságához.

7. Minden bevett felekezet szabadon és nyilvánosan gyakorolhatja vallását. A pravoszláv, a római katolikus és a mohamedán felekezet... az állammal szemben egyenrangúak és egyenlő jogokat élveznek. Ezen elvek alapján a törvényhozás arra fog törekedni, hogy megőrződjön a felekezetek közötti béke...

8. A naptárt minél hamarabb egységessé kell tenni...

9. A Szerbhorvát-Szlovén Királyság mindazokat a területeket magában foglalja, amelyeken három nevű népünk kompakt és összefüggő tömbben él, és ezt a területet az egész népünk létérdekeinek megsértése nélkül megcsönkítani nem lehet... Népünk nem kér semmi olyat, ami nem az övé; csak a sajátját kéri, s azt kívánja, hogy az egész nép egységes egészként felszabaduljon és egyesüljön. Ezért tudatosan és határozottan kizár minden olyan megoldást, amely a nép felszabadítását és egyesítését csak részlegesen oldja meg. Népünk az Ausztria-Magyarország uralma alóli felszabadulás és a Szerbiával és Crna Gorával egy államban történő egyesülés problémáját mint egymástól elválaszthatatlan kérdést veti fel... A nemzetek önrendelkezési elve alapján magának a népnek a beleegyezése nélkül az ország egyetlen részének sincs joga az elszakadásra és a bármely más állammal történő egyesülésre.

10. Valamennyi nép szabadsága és egyenjogúsága érdekében az Adriai-tenger mindenki számára szabad és nyitott lesz. (11. pont az eredeti okmányban sem szerepel.)

12. Valamennyi polgár (állampolgár) egyenlő, s az állam és a törvény előtt egyenlőséget élvez az állam egész területén."¹⁶

1917 második felében a korfui nyilatkozat alapján felerősödött a délszláv propaganda az egységes állam létrehozására. Röviddel a korfui deklaráció közzététele előtt, 1917 márciusában Párizsban a Crna Gora-i Nemzeti Egyesülési Bizottság kinyilvánította Crna Gora és Szerbia egyesülését, és augusztus 11-én a korfui nyilatkozathoz is csatlakozott.

Az év második felében az USA magatartása megváltozott, s ez egyértelműen a szerb törekvéseknek kedvezett. Az Egyesült Államok már 1917. április 6-án belépett a háborúba, a Monarchiának azonban csak december 7-én üzent hadat. Az USA lépését a Jugoszláv Bizottság Wilson amerikai elnökhöz küldött levelében „örömmel és határtalan lelkesedéssel üdvözlí”, majd leszögezi: „Amerika biztos lehet abban, hogy az osztrák-magyar elnyomás alatt szenvedő népünk védelmezőjeként és felszabadítójaként fogadja majd

¹⁶Jugoszlávia 1918–1945. i. m. 35–37. l.

földjén az amerikai csapatokat... Elnök Úr, népünk nevében mély meghatottsággal mondunk köszönetet mindazért, amit Ön nyilatkozatában Ausztria-Magyarország elnyomott népeinek a felszabadításáról mondott, melyre csak akkor kerülhet sor, ha ezek a népek, közöttük a mi népünk is, elszakadnak ettől az autokratikus államtól. Ezért a felszabadulásért küzd a hős szerb hadsereg, s vele együtt a jugoszláv önkéntesek minden hadosztálya. Boldogok és büszkék vagyunk, hogy csapataink mostantól kezdve teljes testvériségben, vállalva a csillagsávos lobogó dicső csapataival vonulnak majd harcba a nagy és kis népek szabadságáért, valamint az egész emberiség eljövendő jólétéért.”¹⁷

1917 végén a nemzetközi események alakulása már egyértelműen a délszláv egység szerb vezetésű megalakulásának kedvezett.

¹⁷U. o. 40–42. l.